

**Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника
Інститут мистецтв
кафедра співу і диригування**

Пірус В.С.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ СПІВАЦЬКОГО МОВЛЕННЯ

**для студентів вищих мистецьких навчальних закладів
Спеціальностей „Музичне мистецтво” і
„Музична педагогіка і виховання”**

**м. Івано-Франківськ
2007**

Пірус В.С. Теорія і практика методики розвитку співацького мовлення

Методичні рекомендації, підготовані до друку доцентом кафедри співу і диригування Пірусом В.С., призначені для студентів музичних та музично-педагогічних факультетів вищих навчальних закладів, вокалістів, керівників вокальних ансамблів та гуртків для практичних занять з розвитку співацького мовлення.

Запропоновані методичні рекомендації містять ряд теоретичних положень стосовно анатомії та фізіології мовного апарату, ролі дихання у процесі формування мовної виразності, оволодіння видами дихальної гімнастики, техніки розвитку та покращення співацького мовлення для професійної майстерності вокаліста.

За змістом методичні рекомендації об'єднують відомості відповідно до програмових вимог з предмету „Постановка голосу” в частині стосовно розвитку дикції та артикуляції.

Теоретичний і практичний матеріал методичних рекомендацій має важливе значення для майбутніх співаків оскільки сприятиме розвитку професійних сценічних якостей музикантів, правильному поєднанню співу та мови. Крім того вони можуть бути використані і студентами театральних спеціальностей, поєднуюючи у навчанні акторську гру і спів.

Автор: Пірус В.С. – доцент кафедри співу і диригування інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, народний артист України.

Рецензенти: Дутчак В.Г. – доцент кафедри інструментального мистецтва інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, кандидат мистецтвознавства.

Шуляр О.Д. – доцент кафедри співу і диригування інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, кандидат педагогічних наук.

Мова – це знаряддя, з допомогою якого люди спілкуються, обмінюються думками і розуміють один одного. Вона реєструє і закріплює в словах, словосполученнях, реченнях результати роботи нашої думки і є невід’ємним фактором мистецького співу, засобом розкриття ідейного і художнього змісту музично-вокального твору, сценічного образу, а також засобом активного впливу на слухача.

Інтонаційно-звукова мова у співі підпорядкована тим самим законам, що й мова словесна. Щоб навчитись співати необхідно насамперед вивчити свій мовний апарат, навчитись правильно говорити, декламувати. **Спів** – це продовжена мова. Як у житті, так і на сцені мова співака має бути виразна, чітка, природна і правильна. Від правильної вимови образно-дійового емоційного слова залежить барвистість та інтонаційна виразність звука. К.С.Станіславський говорив: „Добре вимовлене слово – уже музика, добре проспівана фраза – уже мова”.

І співакові і акторові необхідно володіти кантиленною мелодією мови, міцною артикуляцією, чіткою конфігурацією рота для керування його зовнішнього малюнку при вимові різних голосних, від яких залежить правильне тонування, резонанція і барвистість голосу. Від того, як володіє актор сценічною мовою, залежить його майстерність, уміння донести до слухача ідейний зміст і внутрішній світ образу. Якщо співак так само легко, природно і просто співає, як говорить, то він володіє вокальною майстерністю. „В музиці, особливо у вокальній – говорив М.І.Глінка – ресурси виразності безмежні. Одне й те саме слово можна вимовити на тисячу ладів, не змінюючи навіть інтонації, ноти в голосі, а змінюючи тільки акцент, надаючи устами то посмішки, то серйозного строгого виразу”. Основним для Глінки, як педагога з вокалу, була виразна декламаційна мова. Він вимагав не співати слово, а вимовляти його, протягуючи при цьому склад, тобто продовжуючи емоційну голосну. Він вважав, що співацький звук – це продовжений звук мови, а спів – продовжена мова.

„Правильна вимова ноти і складу надає співу більше ясності і сили, аніж будь-які зусилля”, - писав О.Варламов.

„Співати треба так само просто і легко, як говориш” – казав відомий російський співак Ф.Шаляпін. До речі, в основу його творчості лягла не чиста вокалізація, а емоційно-виразне інтонування слова.

Видатний український співак і педагог О.Мишуга підкреслював, що наука співу це не тільки розвиток голосу як фізичного матеріалу, а й розвиток його гнучкості та рухливості як засобу для виразної вимови слова. Спів без слів мертвий, слово – це кристалізований прояв думок і почуттів. Вимова слів має бути завжди чіткою, динамічною, а головне осмисленою, близькою (у високій позиції) і темброво високоякісною. Правильна розмовна мова і художній спів, так само як звук і слово, тісно пов’язані між собою. Мова буде вокально-художньою тільки в разі використання законів співацького звука; так само і звук буде повноцінний, художній лиш тоді, коли буде враховано закони правильної розмовної мови. Уміти вокально правильно розмовляти (на оперному диханні і в позиції звука) у повсякденному житті для співака не менш важливо, ніж правильно дихати і особливо видихати. Вокально правильна мова

сприяє художньому звучанню співацького голосу. Отже розвиток сценічної мови необхідно починати паралельно з роботою над технікою побудови вокально-художнього звуку і технікою співування голосних, приголосних та їх сполучень. Треба навчитись відчувати і передавати у звуці зміст слів і речень, тобто творчо зв'язувати характер звучання голосу з думкою, вираженою в слові.

1. АНАТОМІЯ ТА ФІЗІОЛОГІЯ МОВНОГО АПАРАТУ

Для того, щоб навчитись правильно володіти своїм мовним апаратом, треба знати його будову і механізм управління. Мовний апарат складається з двох відділів – центрального і периферійного. Центральний відділ мовного апарата міститься в корі головного мозку. В периферійний входять: гортань, голосові зв'язки, надставна труба, дихальний апарат.

Головний мозок має дуже складну анатомію. До центрального відділу мовного апарата відноситься кора великих і малих півкуль головного мозку. Наукові дослідження у системі голосоутворення відмічають, що центри управління вокальним і мовним слухом містяться у цих півкулях головного мозку. Рухи рото-гортанної порожнини, голосових зв'язок, дихальної системи регулюються і управляються різними відділами головного мозку.

Нервові подразники, які утворюють безумовний і умовний рефлекс, породжують одночасні зв'язки, або першу і другу сигнальні системи. Фізіолог І.Л.Павлов систему нервових зв'язок, які виникають під впливом дії мовних подразників, визначив другою сигнальною системою. Фізіологічне вчення І.Л.Павлова про вищу нервову діяльність є науковою базою виховання мовного голосу. До периферійного відділу відносяться три системи голосомовного апарату:

1. Гортань і голосові зв'язки.
2. Артикуляційна система.
3. Дихальна система.

1. Гортань – являє собою трубку, яка з'єднує трахею з глоткою. Вона займає передню частину шиї по середній її лінії. Гортань складається з чотирьох хрящів: а) щитовидного (верхнього); б) перстневидного (нижнього); в) двох черпакуватих (пірамідальних). Особливо важливими для утворення голосу є голосові зв'язки – це еластичні м'язи, які прикріплені до голосових паростків черпакуватих хрящів, які, в свою чергу, прикріплюються до широкої частини перстневидного хряща. Завдяки рухливості цих хрящів, голосові зв'язки можуть бути зімкнутими і розімкнутими. В спокійному стані голосові зв'язки утворюють голосову щілину. Голос виникає за допомогою зімкнення голосової щілини. Повітря, прориваючись між зімкненими зв'язками, приводить їх у рух, вони коливаються і утворюють звук. Від розмірів, рухливості, еластичності голосових зв'язок залежить частота їх коливань, а значить сила і висота голосу. При неповній дії зв'язок, а саме, при коливанні лише їх країв виникає фальцет, зірваний голос. До деякого часу вважалося, що голосові зв'язки коливаються

пасивно від напору повітряного струменя. Але у роботах французького вченого Р.Юссона по-новому пояснюються механізми утворення звуку. Вченим доказано, що голосові зв'язки скорочуються активно в результаті нервових імпульсів головного мозку, які йдуть до голосових зв'язок, що число цих імпульсів співпадає з частотою основного тону голосу.

2. До звуковідтворюючої або артикуляційної системи відноситься порожнина рота, носа і глотки, м'яке піднебіння, язик з піднебінним куполом, зуби, губи і нижня щелепа. Звук, який утворюється при коливанні голосових зв'язок, дуже слабкий, він підсилюється у гортанних порожнинах, які виконують роль резонаторів. Важливішими із них є глотка і ротова порожнина. Глотковий резонатор дає характер звучання голосу. Верхня частина глотки з допомогою щілин пов'язана з порожниною носа і зветься носоглоткою. Порожнина носа виконує дихальну і резонаторну діяльність. Порожнина носа має додаткові: гайморову, лобну, решітчасту. Разом з додатковими порожнинами, носова приймає участь в утворенні голосу. При подразниках звуковими хвилями додаткових порожнин носа підвищується тонус голосових м'язів, підсилюється звук і покращується тембр мовного голосу. Порожнина рота містить в собі м'яке і тверде піднебіння, язик, губи, зуби, нижню щелепу. Тверде і м'яке піднебіння беруть активну участь у формуванні голосу. При недостатній їх активності голос отримує гугнявий відтінок.

3. Дихальний апарат.

До третього відділу голосового апарату відноситься дихальна система. Вона складається з легенів, дихальних шляхів – бронхів і трахеї (дихального горла). Дихання потрібне людині не тільки для функціонування організму, але й для голосоутворення. Дихання в мові помітно відрізняється від простого постійного дихання. Але принцип один. Вдих і видих здійснюються внаслідок скорочення і послаблення діафрагми, зовнішніх і внутрішніх міжреберних м'язів. Легені покриті плеврою, частина якої торкається діафрагми. Діафрагма розділяє грудну порожнину від черевної, частиною прикріплена до нижніх ребер, частиною до хребта і груднини.

Діафрагма – це м'яз вдиху. При вдиху він опускається, при видиху скорочується і утворює ніби купол. У диханні бере участь і черевний прес. Черевний прес регулює видих. Взаємодія м'язів черевного пресу і діафрагми створює „опору” дихання. Вдих і видих можуть бути різними.

Головним регулятором дихання є дихальний центр, який міститься в довгастому мозку. Дихальні вправи у результаті систематичного і частого повторювання стають умовним подразником для кори головного мозку і можуть змінити характер дихання – його ритм, глибину. Дихальний апарат складається із трахеї (дихального горла), бронхів з бронхіолами (бронхіального дерева) і легеневої тканини, де у легневих пухирях (альвеолах) здійснюється газообмін між повітрям і кров'ю. Легені лежать на діафрагмі.

Отже, периферійна частина мовного апарата складається з трьох систем: системи, яка утворює голос, артикуляційна і дихальна. А робота всього мовного

апарату забезпечується діяльністю усіх трьох систем під управлінням центрального відділу мовного апарата – головного і спинного мозку і їх провідних шляхів.

2. ПОСТАНОВКА ДИХАННЯ

Найпершою умовою розвитку техніки мовної виразності є правильна постановка дихання. Дихання, яке пов'язане зі звуком зветься фонаційним (від грец. phone - звук). Воно відрізняється за своїм складом від дихання в стані спокою (мовчання). Якщо фізіологічне дихання являє собою ритмічне чергування вдиху, видиху (вони рівномірні за довжиною), то при фонаційному диханні вдих значно коротший за видих. Змішано – діафрагмове дихання складається з таких процесів: вдих, затримка, видих.

Вдих

1. Перший елемент вдиху – це рух діафрагми. При вдихові діафрагма напружується, опускається. Розширюється грудна клітка, легені наповнюються повітрям. Щоб краще відчувати роботу діафрагми, треба лягти на спину і покласти руку на діафрагму, слідкуючи за рухами руки. Рука буде відштовхуватися діафрагмою.

2. Другий елемент вдиху – розширення грудної клітки. Щоб краще це відчувати, зробіть таку вправу: руки витягніть вперед, на вдиху розведіть в різні боки.

3. Третій елемент вдиху – підтягування нижніх стінок живота. Для цього доцільно при вдихові підіймати якусь річ або просто нахилитись.

Затримка

Щоб зрозуміти цей процес, наберіть повітря і прислухайтесь до шумів, до якихось звуків довкола.

Видих

Діафрагма скорочується, легені спадають, грудна клітка звужується, відбувається видих. Процес дихання мусить відбуватися беззвучно, непомітно і бути достатнім, тобто наповнювати легені потрібною кількістю повітря, при видихові не звільнювати легені повністю від повітря. В процесі мовного дихання важливо навчитись швидко добирати повітря. Довге дихання, підходячи до кінця, слабшає, тому звук нерівний, кволий.

В процесі дихання беруть участь різні м'язи дихального апарату. В залежності від цього розрізняють чотири типи дихання:

1. Високе або ключичне.
2. Середнє або грудне.
3. Низьке або нижньореберне.
4. Діафрагмальне.

Під час мови дихання гнучко підкорюється вимогам артикуляційного апарату і гортані, які формують звуки нашої мови. Кількість повітря, яка

потрібна для вимоги голосного звука „у” зовсім не така, як для вимови приголосного „п”. Отже, дихання важливе не тільки для правильного звучання голосу, а й для чіткої вимови, для вироблення хорошої дикції.

Зміст роботи над диханням полягає в тому, щоб саморегулюючий процес трьох систем мовоутворення (робота діафрагми, глотки і артикуляційного апарату) розвинути, довести до удосконалення. Найбільш правильним вважається змішаний нижньореберний діафрагмальний тип дихання. Він дозволяє швидше натренувати фонаційне дихання і результативніше користуватися чотирма його якостями: глибиною, висотою, близькістю та частотою.

Глибина – це постановка змішано-діафрагмового типу дихання, яка дає можливість виконати глибокий і повний вдих, зберегти його під час мови чи співу, доповнюючи повітря рухом однієї діафрагми.

Висота – це здатність спрямовувати видих вертикально у верхній резонатор, голос стає дзвінким, яскравим, благозвучним.

Частота – це легкі, швидкі, непомітні „добирання” повітря під час мовної дії. Часте дихання дозволяє легко управляти засобами мовної виразності (інтонацією, темпоритмом, паузами). І чим частіше добирається повітря, тим вдих робиться коротшим, непомітним, створюючи уявлення, що людина говорить „не переводячи духу” на одному диханні.

Близькість – це чітка артикуляція, яка формує звуки мови в голосні і приголосні. Будь-який рух частин артикуляційного апарату (губ, язика, піднебіння, гортані) обов’язково відіб’ється в диханні. Тому не можна забувати про дихання, коли ви будете тренувати дикцію: чіткість артикуляції повинна відроблятися в прямій єдності з діями глотки і діафрагми. Якщо наша мова буде правильно розпочата (на глибокому диханні), збагатиться резонансом (з допомогою високого дихання), отримає безперервну лінію звучання (за рахунок частого дихання), буде чіткою (завдяки близькості дихання), тоді вона отримає такі якості, як благозвучність, польотність, інтонаційну гнучкість, силу і витривалість.

В кожній вправі в єдності відпрацьовуються дихання, голос і дикція, але зі зміною установки на різні елементи мовного комплексу. Змінюючи установку, можна робити домінуючим або дихання, або голос, або дикцію, або силу звука і т.п.

Коли ви починаєте працювати над голосом не набирайте багато повітря. Переповнювати легені повітря шкідливо і для організму, і для голосоутворення. При такому диханні голос втрачає природний тембр, звучиться затиснуто і неприсмно. Занадто довгий видих – шкідливий для дихання. Слід надавати великого значення тренуванню дихання в русі (ходити, бігати, стрибати, танцювати). Дихання, яке тренується довгий час в статичному стані без звуку, під час рухів на сцені руйнується, порушується його правильність і ритмічність, з’являється задишка. Тому пропонуються вправи дихальної гімнастики в русі, під час дії (бігу, ходіння і т.д.).

Дихальна гімнастика

Дихальна гімнастика – це „туалет” для створення гарного самопочуття. Вона зміцнює дихальні м’язи, особливо діафрагму, яка є центром нервових сплетінь. Завдання тренінгу фонаційного дихання полягає в тому, щоб навчитися легко, рефлекторно „переключати” дихання в різні ритми і умови роботи, в залежності від того чи іншого характеру мови. Існує три види видиху:

1. рівний, повільний, коли повітря „само витікає у природу”.
2. інтенсивний, уривчастий, коли повітря з силою виганяється.
3. частий, уривчастий, коли повітря „поштовхами” виштовхується (термінологія С. Волконського).

Ці три різних види видиху треба тренувати вже з перших вправ дихальної гімнастики. Перш ніж почати вправу з дихальної гімнастики, треба навчитися звільняти ваше тіло від будь-яких напружень. На процес дихання впливає правильна постава тіла: голова тримається прямо, плечі розслаблені, злегка опущені і відведені назад, спина пряма, груди трохи подаються вперед, низ живота підтягнутий. При такій поставі треба триматися вільно, без напруження. Неправильна постава руйнує дихання, голос, впливає на загальне фізичне і психічне самопочуття.

Пропонується комплекс вправ з дихальної гімнастики.

ВПРАВА 1

"Тіло на кілок" (опанування постави)

Тримати тіло в положенні на "кілок" - це значить ніби "одягати" його на хребет. Розслаблюються м’язи спини, плечей, рук; потім, піднімаючи тіло (плечі, грудну клітку), відкинути їх назад і вниз, "одягти" на хребет. Пропонується вправа на опанування постави і звільнення плечей, яка зветься "колеса поїзда". Почергово рухається то ліва, то права рука., утворюючи коло. Вверх-вдих, вниз і назад-видих зі звуком "ш".

ВПРАВА 2

"Голова"

Вправа проводиться на звільнення м’язів шиї. Голова вільно падає вниз, рухається вправо, відкидається назад, рухається вліво, знову падає вниз, утворюючи коло. Вправа повторюється 2-3 рази.

ВПРАВА 3

Оздоровча гімнастика А.Н. Стрельнікової.

Вправа масажує м’язи грудної клітки, привчає до носового дихання, надає організму оздоровчого тону.

1. Руки зігнуті в ліктях, злегка затиснуті і повернуті назустріч одна одній. Кидаємо руки одна одній так, щоб права торкнулася лівого плеча, а ліва - навпаки і в цей момент зробити короткий з шумом вдих, уявляючи що ніби то пахне горілим. Повторити 8 разів. Рухи рук тільки горизонтальні. Ноги на ширині плечей.

2. Те ж саме, тільки присідаючи почергово на ліву ногу, на праву і знову короткий вдих носом. Повторити 8 разів.

3. Нахили вниз. Руками ніби хапаєте повітря через ніс в себе. Повторити 8 разів.

ВПРАВА 4

«Свічка» (рівний, повільний видих).

Піднесіть до рота вузьку смужку папірця і дмухайте на неї (це "свічка") так, щоб не погасити полум'я, а відхилити його. Ви перевірите рівність повітря, що видихаєте. Рівний видих - папірець відхилений. Видих уривчастий — папірець коливається, сигналізуючи про напругу в м'язах мовного апарату.

ВПРАВА 5

"Звуконаслідування" (повільний видих).

Пригадайте звуки природи і відтворіть їх. Ось дзвенить комар: ззз..., шумить ліс: шшш... Придумайте етюд для того, щоб підключити дію: ходите, стрибаєте.

ВПРАВА 6

"Іменний торт"

Уявіть, що у вас день народження. Треба загасити 20 свічок. Легкими, непомітними доборами повітря дмухаєте на кожен свічку. Вдих іде рефлекторно, діафрагма працює поштовхами.

ВПРАВА 7

"Насос"

У вас в руках "насос". Накачуєте шину у супроводі рухів рук, звуконаслідуючи: ссе! ссе! Координуйте звук "с" з рухами рук.

ВПРАВА 8

"Проколотий м'яч"

У вас в руках на рівні грудей уявлений великий гумовий м'яч. Якщо на нього тиснути чути звук повітря, яке виходить з м'яча. Натискуєте на м'яча долонями і імітуєте звук: ссс... Руки зближуються повільно. Чим ближче руки тим менше повітря.

ВПРАВА 9

"Розпилювач"

Стискаєте в руці "грушу" розпилювача, посилаєте "пилюку" розчину вперед, супроводжуючи рухи руки звуками: ф! ф! ф! Груша стискається короткими енергійними рухами пальців руки, також енергійно вимовляються приголосні: ф! ф! ф!

ВПРАВА 10

"На морі" (управління видихом)

Уявіть, що стоїте в морській воді, ваші руки розведені в різні боки. Енергійно опустили руки вниз з видихом. Вода знову підняла руки - в цей час

іде вдих. Знову опускаєте руки, рахуючи: один, два, три. На рахунок три - руки вниз. Вода знову підняла руки... (вдих).

Опускаєте їх, рахуючи до шести, потім знову: до дев'яти, до дванадцяти (додаючи кожен раз три цифри).

ВПРАВА 11

"Мотоцикл"

Завели мотор і поїхали на мотоциклі: р, р, ррр... Звук переходить у м'яке р, р, р. Хто далі від'їде. Звук посилає у верхній резонатор, а потім у нижній резонатор. У цій вправі опрацьовуються три види видиху.

ВПРАВА 12

"Лижник"

"Стоїте на лижах" (ноги разом), готуючись до бігу. "Поїхали", відштовхуючись злегка то одною, то другою палицею, рахуєте: один! два! три! (видих разом з руками). Все глибше присідаючи, все активніше руками відштовхуючись, все швидше рахуєте. Голова не опущена - погляд уперед на дорогу. Після вправи прокажіть скоромовку. Якщо не буде задишки, значить ви правильно дихали.

3. РОЗВИТОК МОВНОГО ГОЛОСУ

Із зростанням вимог до професійної підготовки майбутніх співаків, акторів, читців, педагогів питання розвитку мовного голосу, поліпшення його професійних якостей набувають особливо важливого значення. Голос співака чи актора – це засіб зв'язку з глядачем. Це інструмент, за допомогою якого вони доносять до глядачів думки, передають найтонші почуття і настрої. „Бути в голосі”, - говорив К.С. Станіславський, - яка це насолода для актора. Але для того, щоб емоційно діяти словом на глядача, треба мати добре розвинутий голосомовний апарат.

Розвинути і виховати мовний голос – це означає знайти всі кращі якості природного голосу, удосконалити його і пристосувати до професійного звучання. До професійних якостей мовного голосу відносяться його звучність, діапазон, сила, гнучкість, рухливість, мелодійність, польотність, плавність, витривалість. Щоб розвинути ці професійні якості звучання, потрібна систематична кропітка робота по розвиненню голосу. Праця над голосом ніколи не зайва навіть для студентів з прекрасним голосовими можливостями, тому що відсутність тренування швидко позначиться на мовній діяльності. Мовний апарат має такі характерні особливості:

1. **Високий мовний апарат**, в якому більш розвинуте головне звучання і дуже слабо виявлене грудне.
2. **Низький мовний голос**, в якому розвинуте грудне звучання і непомітно звучить головне.
3. **Середній мовний голос** – добре розвинуте і головне, і грудне звучання.

До фізіологічних якостей мовного голосу відносяться:

- **сила** голосу, яка залежить від сили видиху повітря і сили зімкнення голосових зв'язок;
- **висота** голосу, яка регулюється напругою голосових зв'язок при рефлекторній діяльності головного мозку;
- **тембр** голосу, який залежить від анатомії і будови мовного апарату, вміння користуватися резонаторами;
- **діапазон** (обсяг від найнижчої ноти до найвищої, не менш ніж одна з половиною октави), який залежить від сукупної роботи всього мовного апарату.

Зустрічається ще **шепітний** голос, який утворюється без активної роботи голосових зв'язок.

До недоліків мовного голосу, з якими дуже часто зустрічається викладач постановки голосу чи сценічної мови, можна віднести такі:

- **інфантильний мовний голос** – фальцет, неповне зімкнення голосових зв'язок внаслідок неправильного виховання мовного голосу;
- **афонія** – відсутність звучності голосу. Вона виникає від захворювань гортані;
- **дистонія** – часткова загубленість голосу, голос хрипкий, тремтить і зривається;
- **фонастенія** - підвищена стомлюваність мовного голосу;
- **псевдофонастенія** - уривчастий мовний голос, виникає від хвилювань.

Крім цих недоліків є ще такі:

- **гугнявий** – зімкнення піднебінної підвіски з носоглоткою, повітря не проходить через ніс, гугнявість виникає від поліпів в носовій порожнині або від поганої звички говорити в ніс;
- **верескливий голос;**
- **монотонний, бубнявий звук;**
- **тремтячий, хриплий, грубий.**

Слід відзначити, що ці недоліки мовного апарату часто зустрічаються і серед співаків, акторів, читців, дикторів і т.д. Голос під час співу і мови має різні звукові процеси:

1. Управління вокальним і мовним голосом відбувається з різних відділів центральної нервової системи.
2. Мова – зовнішнє звукове оформлення думки, а спів – звуковий вияв музикального твору.
3. За даними Л.Б. Дмитрієва, положення гортані під час мови і співу різне: спів – на підвищеній гортані, слова – на пониженій.
4. Тембр вокальний і мовний – різні. За негарним мовним голосом часто ховається хороший вокальний.

5. Вокальний голос має свій діапазон, мовний – має багато призвуків, обертонів.
6. Дихання під час мови не йде суцільним струменем, а розпадається на склади, діафрагма здійснює складні рухи.
7. Артикуляція вокальна здійснюється за рахунок м'яких частин надгортанного простору (глотки, м'якого піднебіння) при нерухливості передньої частини ротоглоткової порожнини. Мова артикулюється в основному передньою частиною ротоглоткової порожнини при відносному спокої м'якого піднебіння, глотки і т.д.

Велике значення у вихованні мовного голосу має мовний слух. Відомо, що будь-яке порушення слуху відбивається на звучності, виразності, чіткості мови; слухове сприймання дуже тісно пов'язане з розвитком мови. Тому педагог з вокалу чи сценічної мови повинен звертати увагу студентів на формування професійних якостей мовного слуху. Необхідно розвивати мовний слух за такими параметрами:

- фонематичний – вміння чути і оцінювати звуковий склад слова;
- звуковисотний – вміння відчувати і розрізняти висоту мовного голосу, його тональність;
- динамічний – фіксувати рівень сили голосу і легкості, спрямованості і звучності;
- тембральний – вміння розрізняти малюнок мовного голосу;
- темпо-ритмічний – вміння визначати рухливість слів, складів, їх довжину, наголошеність.

Виховання мовного слуху має особливе значення. Добре розвинутий мовний слух допомагає краще керувати мовним голосом і впливає на його розвиток.

4. ПОЧАТКОВІ ПРИЙОМИ РОЗВИТКУ МОВНОГО ГОЛОСУ

Основним методичним прийомом виховання мовного голосу є принцип комплексного розвитку частин мовного апарата і його діяльності.

1. Вільне звучання – основа постановки голосу. Часто голос людини звучить неприродно, спотворено, тому що він – не поставлений, не розвинений, не звільнений від м'язових затиснень. Багато людей приймають свій голос за норму і згоджуються, що у них неприємний і слабкий голос. А насправді голос у них хороший, але зруйнований неправильним його володінням. Іноді людина говорить „нижче” ніж це відповідає її голосовим даним або голос позбавлений дзвінкості, внаслідок неправильного спрямування звуку; голос буває затиснутий, горловий. Як добитися благозвучності голосу? Перш за все знайти природній тон голосу, природній тембр, вільне звучання на даній людині висоті.

2. Розвиток голосу пов'язаний з диханням. Якщо людина не володіє „опорою”, то дихання не встигає обслуговувати той чи інший характер мови і від цього змінюється тембр голосу. З розвитку дихальних м'язів, які забезпечують м'язову свободу голосомовного апарату слід розпочинати голосовий тренінг.

3. Виховуючи голос, слід мати уявлення про „атаки” звука, реєстри.

Пошуки вільного звучання пов'язані з вихованням почуття атаки. Атака – це початок звучання, момент зімкнення голосових зв'язок. Існують три види атак: тверда, м'яка і придихова. Атака звуку залежить від щільності зімкнення голосових зв'язок, сили повітря, що видихається. При твердій голосові зв'язки щільно зімкнені до початку видиху і від напору повітря різко розмикаються, голос – твердий, різкий. При м'якій формування звука співпадає з видихом, голосові зв'язки змикаються не так щільно, як при твердій атаці. При придиховій атаці голосові зв'язки майже не зімкнені, видих відбувається раніше звучання. В мові чується „дике” повітря, разом з голосною „а” чується „ха”. Голос швидко втомлюється і хрипить. Виховувати і розвивати голос потрібно на м'якій атаці звука, хоча в окремих випадках для активізації мовного апарату можливо використовувати і тверду атаку. Придихової атаки слід уникати. Твердою – користуватися обережно, найвищий її ступінь може спричинити шкідливий для голосу м'язовий затиск.

4. Розвиток відчуття резонування при вільному положенні артикуляційного апарату. Процес звучання визначається роботою резонаторів, тобто порожнини, які лежать нижче і вище гортані. Резонатори, які містяться вище гортані, називаються головними (лицевий кістяк, лобна і носова пазухи) і надають голосу дзвінкості, яскравості; резонатори, які знаходяться нижче гортані називаються грудними (грудна клітка, легені, бронхи, трахея), вони надають голосу м'якості, оксамитності. Центральна частина артикуляційного апарату (порожнина носа, рота, носоглотка, гортань) утворюють середній резонатор.

5. Звучання голосу в різних резонаторах утворюють реєстри мовного голосу. Голосовим реєстром називається певна кількість звуків послідовної висоти, які утворюються при певному положенні частин голосового апарату і які мають однаковий характер звучання. Розвинути голос – це розширити діапазон свого голосу, навчитися користуватися всіма його реєстрами.

У мовному голосі визначені три реєстри:

- **грудний, або нижній реєстр**, який займає нижню частину діапазону мовного голосу (грудний резонатор);
- **головний, або верхній реєстр**, який займає верхню частину діапазону мовного голосу (головне резонування);
- **змішаний, або середній реєстр**, який відноситься до центральної частини мовного голосу.

Виховуючи мовне звучання, слід звернути увагу на плавність і мелодійність мовного голосу. Початкові прийоми розвитку голосу, які формують правильні навички на першому етапі роботи над ним, мають дуже велике значення і впливають на весь процес голосоутворення в майбутньому.

Тільки засвоївши ці початкові прийоми, можна працювати над виробленням сили звуку, польотністю, розвитком діапазону, рівністю, володінням реєстрами, модулюванням і рухливістю мовного звука. Велике значення в роботі над голосом має емоційний фактор. Викладач постійно контролює процес голосоутворення кожного студента через виконання вправ у взаєморегулюванні

центральної нервової системи. Порушення її рефлекторної дії може нанести травму голосовому апарату. Тому абстрактні технічні прийоми, на зразок „набирай і затримуй дихання”, „спрямовуй звук в мозок”, „відкривай горло” можуть тільки пошкодити голос.

Виховувати мовний голос треба шляхом підбору спеціальних вправ, які були б спрямовані на природне координування мовного процесу. При заняттях по вихованню голосу необхідно враховувати індивідуальні особливості студента, рекомендувати такі вправи, які необхідні і потрібні. Тренування координаційної роботи дихання, артикуляції і оволодіння звуком в резонаторному просторі є завершальним етапом початкових прийомів виховання мовного голосу. Відпрацювання дихання, дикції і голосу проходить у взаємозв'язку, під контролем мовного слуху.

5. ДИКЦІЯ

Сценічне слово повинно бути не тільки правильним щодо норм вимови (усної літературної мови), а й дикційно чистим, не тільки почутим, але й зрозумілим.

Хороша дикція означає чіткість, ясність вимови слів і фраз, кожного голосного і приголосного звуків. Хороша дикція обов'язкова норма для людей „мовних” професій. Чистота дикції допомагає співаку, читцю, актору виразно і точно доносити свої думки до глядача. Нерозбірлива мова, наявність дикційних недоліків відволікає увагу слухачів від змісту.

"Дикція - це синтез:

- а) розбірливості;
- б) нормованості;
- в) емоційно-експресивного забарвлення мови.

Неабиякий вплив на рівень дикційної виразності справляє інтонаційна змістовність та психологічна наповненість мовного звучання. Перераховані елементи створюють комплекс виразних дикційних засобів, які впливають на художньо-естетичні якості сценічної мови.

Роботу над дикцією слід починати з перевірки і вироблення правильної артикуляції кожного звуку зокрема. Щоб перевірити правильну вимову звуків, треба уточнити, як саме утворюється цей звук, за допомогою губів чи язика, в якому вони положенні знаходяться. Рухи органів мовного апарата, внаслідок яких утворюється звук, називаються артикуляцією.

Щоб удосконалити дикцію, необхідно навчитися користуватися свідомо своїм мовним апаратом. Вирішальну роль у виробленні чіткої дикції має правильне положення язика, губів, м'якого піднебіння, зубів, нижньої щелепи, рухи яких ми повинні знати і контролювати під час мовлення. В мові студентів зустрічаються різні мовні відхилення, які спотворюють красу звучного слова.

Які ж причини дикційних недоліків?

Якщо зуби займають неправильне положення: криві, рідкі, то мова звучить крізь зуби і породжує неправильну вимову шиплячих звуків Ш,Ж і свистячих С,З, африкатних Ц,Ч. Теж саме відноситься і до нижньої щелепи: неправильне

зімкнення щелеп, коли верхня або нижня висунуті вперед; довгий, товстий або короткий язик; коротка вуздечка (перетинка), яка з'єднує язик з нижньою щелепою. Вказані недолі - органічні, вони вимагають втручання логопедів, стоматологів. Але існують недоліки мови, які є наслідком неправильної артикуляції, засвоєної з дитинства, неохайного ставлення до мови в сім'ї, в школі. Найбільш поширений недолік - це в'яла, нерозбірлива мова. Губи ледь ворухнуться, рот майже не відкривається, затиснуті зуби, щелепи, млява артикуляція, інертний язик.

Значний дефект мови поспішність - "кулеметна", швидка мова, або навпаки уповільнена, важка; тягуча; нечітка вимова кінцевих складів, "ковтання" кінцівок, пропуски звуків у словосполученнях, дикційний дефект "цякання" або "дзякання", коли замість "т" звучить "ц", а замість "д" - "дз". Всі ці недоліки неорганічні і їх можна позбутися, якщо систематично, наполегливо працювати над артикуляцією голосних і приголосних фонем, чітко і виразно вимовляти їх.

З чого починати виправлення мовних дефектів?

Перш за все студенту треба з допомогою педагога усвідомити причину дефекту в своїй мові і навчитися свідомо виправляти цей недолік. Але працювати над дикцією необхідно навіть, якщо немає особливих недоліків. Допомагає розвинути м'язи мовного апарату так звана артикуляційна гімнастика. Вона знімає зайву напругу, сприяє виробленню рухомості, артикуляційної точності при вимові звуків. Дикцію треба виробляти у взаємозв'язку з диханням і голосом.

Важковимовляючі глухі приголосні б-п, т-д, к-г вимагають активного видиху, роботи дихального апарату, рухливості діафрагми. Тільки поєднуючи дихання з дикцією можна досягти і дикційної чіткості, і розвинутого дихання, а тренуючи сонорні звуки м, н, л, р, ми разом з тим відпрацьовуємо звучність голосу.

ВИМОВА

Дуже важливим у вокальному мистецтві є чітка і правильна вимова. Для того, щоб поєднати добрий, красивий і широкий спів з чіткою і ясною вимовою, потрібно щоби спів відбувався виключно на голосних і щоби приголосні при цьому вимовлялись швидко і дуже чітко. При співі *рот* слід відкривати природно, не утрируючи, але і не забувати про те, що звук не повинен „протискуватися”, тим більше, що порожнина рота є одним з резонаторів.

Губи також беруть участь у звукоутворенні, вони не повинні бути пасивними: їх форма і положення відбиваються на формі і положенні гортані. При переході від нижніх звуків до верхніх рот відкривається більше, щоб дати вихід звуковій хвилі, підсиленій великою кількістю коливань, властивих високим звукам. При відкриванні рота нижня щелепа не просто відпадає, а еластично відходить вниз і навіть трохи назад. Форма губ повинна змінюватися відповідно до голосних, з часом набираючи необхідної пружності. Спів з

м'якими розпущеними губами обеззвучує і знебарвлює голос, призводить до в'ялої артикуляції.

Всі приголосні діляться на дзвінки (б, в, г, д, ж, з, л, м, н, р) характерні тим, що при їх вимові включаються голосові зв'язки, що дає їм більшу силу звучання, і глухі (к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ), що не потребують роботи зв'язок. Із дзвінких виділяються сонорні – (від лат. sonorus – звучний) – (л, м, н, р). Вони можуть звучати майже так само вокально, як і голосні. Як же утворюються приголосні? Різним положенням частин артикуляційного апарату і головне доторканням завжди двох частин порожнини рота:

- 1) губи доторкаються (б, п);
- 2) верхні зуби доторкаються до нижньої губи (в, ф);
- 3) кінчик язика доторкається до корінців верхніх зубів (д, т, ц);
- 4) кінець язика доторкається до передньої частини піднебіння (ч, л, з, с, ж, р, щ); ?
- 5) середина язика доторкається до середньої частини піднебіння (к, г, х) і т.д.

Все про що ми говорили вище відноситься до артикуляції, яка є фундаментом для дикції, так, як дихання для звука. Для ясного і виразного слова велике значення, крім вимови мають логічне акцентування і фразування. Змістовне фразування заставляє співака активно включати думку і волю, підсилює збудженість емоційних центрів нервової системи, імпульси яких підсилюють дію голосового апарату, чіткість і виразність слова. Якщо вміло користуватися тонкими кольоровими і тембровими відтінками, то голосні можна сомбрівувати (затемняти) або висвітлювати, співати широко розгорнуто і навпаки і т.д. а приголосні можуть бути сказані м'яко чи твердо, різко, коротко, лагідно чи грізно.

Оволодіння технічною і художньою стороною дикції складається з декількох елементів:

1. Робота над ясністю і зрозумілістю тексту.
2. Співвідношення співочої дикції з літературною розмовною мовою (орфоепія у співі).
3. Особливості вимови в залежності від образу.

6. АРТИКУЛЯЦІЙНА ГІМНАСТИКА

Вправи для нижньої щелепи

1. Відкривання рота.

Нижня щелепа вільно падає вниз, приблизно на два пальці, покладеними один на другий між зубами. Язик лежить плоско, кінчиком торкається нижніх передніх зубів, м'яке піднебіння /маленький язичок/ піднятий. Закриваючи рот, відчути дотик верхньої і нижньої губів. Вправу робити чітко, ритмічно і спокійно.

2. Відкрити рот. Щелепа рухається вперед, назад.

3. Відкрити рот. Щелепа просувається ліворуч і праворуч, торкаючись куточків губів.

4. Відкрити рот. Щелепа рухається праворуч, вгору, ліворуч, вниз, тобто утворюючи коло. Вправу робити легко, без поштовхів.

Вправи для губів

1. Верхня губа підтягується вгору до носа, верхні зуби притискають нижню губу, як при вимові звука "в".
2. Нижня губа відтягується вниз, а нижні зуби прикушують верхню губу. Губи розкриваються так, щоб було видно десна.
3. Чергування рухів верхньої і нижньої губів:
  - а) підняти верхню губу;
  - б) опустити її;
  - в) підняти нижню губу;
  - г) опустити її.

Вправи проробляти легко, пластично. М'язи обличчя повинні бути спокійні, зуби не стиснуті.

4. Зуби зімкнені. Губи трубочкою витягуються вперед, як при вимові звука "у", потім енергійним рухом розтягуються в різні боки, не відкриваючи при цьому зубів.
5. Зімкнені губи висуваються вперед і переводяться праворуч, знову вперед - ліворуч. Зуби стиснуті.
6. Зімкнені губи рухаються вперед - вгору, вперед - вниз.
7. Рух зімкнених губів вперед, ліворуч, вгору, праворуч, вниз утворенням кола. Зуби стиснуті, щелепи нерухомі, вправа проробляється повільно.

Вправи для губів надають м'язам рота пружності, гнучкості і виробляють рухливість.

Вправи для язика

1. Вихідне положення: рот широко відкритий, корінь язика опущений, як в момент позіхання. Язик висувається з рота якомога більше, а потім втягується. Кінчик язика нагадує "жало". При висуванні язика відчутти м'язову напругу.
2. Рот напіввідкритий. Язик висувається "лопаткою", тобто має плоску широку форму, своїми боковими краями торкається куточків рота. Після цього язик повертається у вихідне положення.
3. Рот відкритий. Кінчик язика скорочується і енергійним рухом почергово стукається у верхні передні зуби, потім у нижні передні зуби.
4. Рот напіввідкритий. Язик з вихідного положення загинається до м'якого піднебіння і знову повертається назад.
5. Вихідне положення. Язик рухається праворуч і ліворуч до внутрішнього боку щік.
6. Губи зімкнені, щелепа опущена, язик рухається, утворюючи коло, масажує десна, щоки, нагадує „сонечко”.
7. Язик скласти трубочкою і висунути назовні.

Ці вправи регулюють рухи язика, зміцнюють його м'язи і тренують вуздечку.

Для розвитку м'язів глотки, м'якого піднебіння існують деякі вправи з внутрішньої артикуляційної гімнастики:

1. Декілька разів позіхнути, відчуті підняття м'якого піднебіння.
2. Міцно стиснути зуби, напружити м'язи і промовити фразу, наприклад: „Наша казка гарна, нова, починаймо її знову”. Потім зняти напруження і знову промовити цей текст.
3. Лікті покласти на стіл. Підперти руками підборіддя. Верхню щелепу піднімати вгору, розкриваючи широко рот.

Корисно тренувати м'язи глотки і м'якого піднебіння, а також рухливість нижньої щелепи на звукосполученнях, текстах.

Роботу над звуком слід починати одночасно з роботою над словом, бо слово в процесі створення співацького звука відіграє домінуючу роль. Слово і звук у співі невіддільні одне від одного, адже спів – це правильно продовжена мова.

Уміти вокально правильно розмовляти (на опертому диханні і в позиції звука) у повсякденному житті для співака не менш важливо, ніж уміти правильно дихати і особливо видихати. Розвиток сценічної мови необхідно починати паралельно з роботою над технікою побудови вокально-художнього звука і технікою співування голосних, приголосних та їх сполучень. Опанувавши цю техніку, треба навчитися відчувати й передавати у звуці зміст слів і речень, тобто творчо поєднувати характер звучання голосу з думкою, вираженою в слові.

Вагомим етапом у формуванні співака є музично-вокальне читання і декламація. **Вокальне читання** виробляє у співака чітку, ясну дикцію, сприяє однорідності звучання голосу. Це читання на мовній опорі в певному ритмі і темпі на „характері звука” в резонансовому пункті. **Музично-вокальна декламація** – це технічний прийом вокально-творчої вимови слів з усіма їх граматичними і логічними акцентами, з виявленням емоцій, що містяться в них. Перш ніж розучувати, співувати новий твір, слід кілька разів уважно прочитати і продекламувати його текст. У мистецтві співу важливий не тільки самий голос, але й уміння відчуті, пережити і передати цим голосом людські почуття і переживання.

Потреба у відтворенні всіх звуків, складів і слів є певною закономірністю розвитку людської мови, яка йде від простого до складного, від голосної до складу, від складу до слова і т.д. Слова, які діти вимовляють вперше **мама, баба, няня, тата** будуються на двох однакових складах, а приголосні **м, б, н, т** найзручніші для вимови з голосними **а** та **я**. Ці слова звучать близько, на губах. Отже повторення одного й того ж самого складу є найлегшим способом зберегти однакоvu акустичну звучність усього слова. Цей принцип збереження резонаторно-акустичних форм звучності голосу при переході від однієї голосної до другої, від одного складу чи слова до іншого лягає в основу всієї роботи по співуванню голосних, приголосних, їх сполучень, слів і речень, згладжуванню регістрів і постановці голосу співака в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Основи культури мовлення. – Л . Світ, 1990.
2. Базиликут Б. Орфоепія в співі. – Л ., 2001.
3. Гнидь Б. Історія вокального мистецтва. – К ., 1997.
4. Знаменська О. Культура мови в співі. 1989.
5. Мадишева Т. Співак і мова. Культура співу мовою оригіналу : теорія і практика. – Харків., 2002.
6. Манабени А. Певческое дыхание и опора // А. Манабени. Методика обучения сольному пению. – М., Просвещение, 1987.
7. Микиша М. Практичні основи вокального мистецтва. – К. Музична Україна, 1985.
8. Черкашин Р. Художнє слово на сцені. – К. Вища школа, 1989.